

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Üllar Alev

**KURESSAARE VANALINNA MUINSUSKAITSEALA
KIVIAEDADE KAARDISTAMINE JA TEHNILINE
SEISUKORD. ETTEPANEKUD RESTAUREERIMISEKS.**

2019/2020 õppeaasta

Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituskursuse lõputöö

Kuressaare 2020

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. AJALOOLINE ÜLEVAADE	5
2. KIVIAEADADE LIIGITUS	7
2.1. Silekrohviga esinduslikud aiad	7
2.2. Õhukese krohviga lihtsamad kiviaiad	8
2.3. Silevuugi ja katteplaadiga kiviaiad	9
2.4. Tühivuugiga kiviaiad	9
2.5. Lohaka laoga kiviaiad	11
2.6. Kuivalt laotud kiviaiad	11
2.7. Saetud dolomiitplokkidest kiviaiad	12
2.8. Saetud külgedega paekivist kiviaiad	13
2.9. Kivist sokliga puit- või metallpiirdega aed	14
3. KIVIAEADADE PEAMISED KAHJUSTUSED	16
4. KIVIAEADADE KAARDISTUS JA SEISUKORD	18
5. VÄÄRTUSED	20
6. HOOLDUSE JA RESTAUREERIMISE ETTEPANEKUD	21
6.1. Vundamendid	21
6.2. Müüritis	22
6.3. Katmine	22
6.4. Väravad	23
KOKKUVÕTE	24
Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid	25

Sissejuhatus

2019. aastal võeti vastu uus Muinsuskaitseseadus, millest lähtuvalt alustati Kuressaare vanalinna muinsuskaitsealale (kultuurimälestise registri number 27011) uue kaitsekorra koostamisega. Käesoleva töö eesmärgiks on Kuressaare vanalinnas paiknevate kiviaedade kaardistamine, tehnilise seisundi kirjeldamine ja renoveerimise juhiste andmine. Töö autor loodab, et töö tulemusi saab kasutada kaitsekorra tingimuste sõnastamisel ja muinsuskaitsealases töös abimaterjalina. Oluline on olemasolevate ajalooliste aiapiirete võimalikult pikaajaline säilimine ja uute rajamisel või vanale kohale rekonstrueerimisel jälgida piirkonnale omaseid lahendusi. Arvesse tuleb võtta piirkonnas levinud aedade paigutust, kasutatud materjale ja ehitamise stiili.

Töös vaadeldakse terviklikult kivist aedasid ning vanu paekivist sokliga puit- või metallaedu. Kaasatud on ka vanalinna piirkonnas olevad betoonaiad ja betoonsüdamikuga paekivist või klombitud silikaadist voodriga aiad. Puit- ja metallaiad (ka betoonvundamendiga) on välja jäetud. Aia- ja väravaposte vaadeldakse koos aiaga, kuid nende arhitektuursele stilistikale ei keskenduta.

1. AJALOOLINE ÜLEVAADE

Kuressaare eripäradena on mitmes allikas välja toodud 18. ja 19. sajandil ehitatud kivimajade suur hulk ja tänavaid ääristavad kiviaiad.² Kuressaare vanalinna kiviaiad erinevad Saaremaa maapiirkondades leiduvatest kiviaedadest mõrdiga ladumise, suurema kõrguse, parema sirgjoonelisuse ning edevate ja massiivsete väravapostide poolest.³ See tähendab, et Kuressaare kiviaiad eristuvad üldiselt selgelt maapiirkonnas levinud karjatamise eesmärgil rajatud analoogidest, kuid ka linnas esinevad lihtsamad kuivlaona ehitatud kuup-paasaiad, mida on kirjeldatud käsiraamatus „Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine“⁴. Ajaloolised fotod (kokku 69tk) Kuressaare piirdeaedade s.h. puitaiad on toodud lisas nr 1 koos selgitustega. Ülevaade annab ettekujutuse aedade mitmekesisusest ja levikust linna piirkondades. Mõningatel ajaloolistel krundiplaanidel võib aimata erinevate piirdeaedade tähistamist, kuid esimene autorile teadaolev piirdeaedade kaardistus Kuressaares on läbi viidud A. Kukkuri poolt 1972. aastal⁵, kaart on eraldi toodud lisas 2. Sellel kaardil on eraldi välja toodud olemasolevad kiviaiad, kusjuures on eristatud uued kiviaiad ja kivist sokliga puitaiad. Kaardil ja järgnevas kirjeldavas loendis on toodud ka arhitektipoolne ettepanek uute kiviaedade ehitamiseks puitaedade või puudevate aedade asemele. Ka enamik kivist sokliga puitaedadest soovitatakse täiskõrguses kiviaiakts laduda. Kaardistatud on ainult tänaväärsed kiviaiad. Viidatud ligi poole sajandi vanusele kaardile saab aia vanuse hindamisel tugineda kui vaadelda kiviaia praegust seisukorda ja teostust. Ülevaate lõpus on toodud viie erinevat tüüpi dolomiitposti joonised, millest saab rekonstrueerimisel juhinduda.

Kuressaare linnavalitsus on aastal 2010 koostanud Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjali „Kuressaare linna piirdeaiad“, kus on toodud erinevates piirkondades levinud piirdeaiade tüübid koos näidispiltidega.⁶ Kiviaedade

---

² Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekorra koostamine. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kuressaare-kaitsekorralduskava-koostamine> (vaadatud 29. IV 2020)

³ L. Välja, Jalutaja teejuht. Kuressaare. Arhitektuurikirjastus Solness, 2014, lk 36.

⁴ D. Lukas, M. Rennu, Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine. Tallinn: Põllumajandusministeerium, 2010, lk 11.

⁵ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna vanalinna osas kiviaedade ja laternate restaureerimise ettepanekud. Koostaja: A.Kukkur, Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, lk 29 (leht 1).

⁶ T. Org, Kuressaare linna piirdeaiad. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvööndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, 2010.

levikupiirkonnaks on määratud vanalinna muinsuskaitseala piirkond ning toodud on kuus näidispilti krohvitud ja krohvimata kiviaedadest (s.h. kaks ajaloolist pilti). Lisamaterjalis täpsemad suunised kiviaedade ehitamiseks puuduvad.

Põhjaliku ülevaate Eesti ajalooliste linnade piirdeaedadest on koostanud Diana Haapsal oma magistritöö raames.⁷ Töös on muuhulgas esitatud krohvitud klassitsistliku piirdemüüri joonis linnaelamule ja väravapostide näidised ajaloolistelt fotodelt.

Nii kivist hoonete, kui ka neid ümbritsevate kiviaedade rohkust saab kõige paremini selgitada ehitamiseks sobiva kivimaterjali kättesaadavuse ja sellest ehitamise pikaajalise kogemusega Saaremaal. Lisaks sellele ei olnud kivihooned linnasid laastanud tulekahjude suhtes väga tundlikud. Kivist elamuid ehitati siiski eelkõige jõukam osa elanikkonnast nagu mõisnikud ja käsitöölised. Kuressaares on teada mitmeid mõisnike esinduslikke linnaelamuid (mõisakoda). Ka piirdeaiad ehitati hoonetega sobituvad ja vastupidavad ehk valdavalt paekivist. Kiviaedasid on jätkuvalt ehitatud kuni tänapäevani. Uute kiviaedade ehitamisel või vanade kiviaedade rekonstrueerimisel on kasutatud kaasaegsemaid tehnoloogiaid nagu betoonvundament.

Arhitekt A. Kukkur on 1972. aastal Kuressaare kiviaedu üldistanult iseloomustanud järgnevalt: „Kiviaiad on laotud pae- ja dolomiitkividest, 1,2–1,7 m kõrgused ja pealt kaetud kiviplaatidega. Kiviaiad laoti kas kuivmüürina, puhta (tühja) vuugiga või krohvitud viskekrohviga.“⁸ Järgnevas lõigus on aiapostide iseloomustus: „Kiviaedu kaunistavad dolomiitkividest laotud väravapostid ca 2,0 m kõrgused. Posti otsas on kas profileeritud kiviplaat, püramiidi, kuuli, vaasi või mõne muu kujuline dekoratiivne raidkivi“. Ülevaates tuuakse välja tolleaegsete aedade halb tehniline seisukord, mis kirjelduse järgi on hullem kui tänapäeval. Eraldi tuuakse välja katvate paeplaatide asendamist betoonikihiga, mis on halvas seisus ja ei kaitse kiviaedasid ilmastiku mõjude eest. Tõenäoliselt on tänapäeval Kuressaares vähem kiviaedu kui neid oli sajand tagasi, kuna halvas seisus kiviaiad on osaliselt asendatud lihtsamate ja odavamate puitlippaedadega.

---

⁷ Diana Haapsal. Piirdeaedade tüpologia Eesti ajaloolises linnaruumis 1770.-1930. aastatel. Ettepanekud restaureerimiseks ja taastamiseks. Magistritöö. Tallinn, 2016. <https://eka.entu.ee/public-thesis/entity-428517/haapsal-diana-piirdeaedade-typoloogia-est-ajaloolises-linnaruumis-17701930-aastatel-ettepanekud-restaureerimiseks-ja-taastamiseks> (vaadatud 20. IV 2020)

⁸ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna... lk 4

2. KIVIAEDADE LIIGITUS

Ülevaade on koostatud välise vaatluse alusel. Liigitus lähtub olulisest välisest erinevusest ja tehnilisest ülesehitusest. Kattekiht võib kõigil liikidel olla tehtud katva mördiga, ühe- või kahepoolse kaldega (saetud) dolomiitplaatidest või üldse puududa. Kiviaedade välimus ja tüübid on väga varieeruvad, alljärgnevalt toodud välja peamised tüübid, kuid enne nende kirjeldamist ka mõned eripärased näited üle linna (s.h. väljapool muinsuskaitseala):

Foto 1 Kaks mördita laotud kiviaeda maakivist (ülemised fotod), mördiga laotud madal paekiviaed (vasakul all) ja murtud paekividest sokli ja postidega puitlippaed (all paremal) Kuressaare aedlinna piirkonnas.

2.1. Silekrohviga esinduslikud aiad

Siledaks krohvitud pinnaga ja värvitud kiviaiad. Enamasti on kaetud dolomiitplaatidega (värvimata). Esindusliku seisukorra tagamine eeldab perioodilist jälgimist ja remonti, mis seisneb krohviparanduste tegemises ja värvimises. Raskemal juhul aia „sirutamises“ (tähendab enamasti ringiladumist) ja pragude täitmises. Enamasti on aia väravad massiivsete dolomiidist väravapostidega, mille peal kujundatud dolomiidist tipuelement. Kuressaares on selliseid aedasid alles üksikud ja ajalooliste piltide alusel võib eeldada, et neid oli varem rohkem.

Põhjuseks on hoolduse puudumisest tingitud krohvi lagunemine ja lohakas parandus, seega liigituvad need aja jooksul õhukese krohviga kiviaedade alla või lohaka laoga kiviaedade alla.

Foto 2 Krohvitud kõrge kiviaed Lastaia tn 1 mänguväljaku ümber, Kauba tänava poolne külg.

2.2.Õhukese krohviga lihtsamad kiviaiad

Kõrvaltänavate ääres paiknenud õhukese kivi faktuuri järgiva krohvikihiga kaetud kiviaiad. Peamiseks puuduseks on kividelt maha pudenenud krohvikih, mistõttu võivad osad aiad meenutada ka krohvimata aedasid (vt ka lohaka loga kiviaiad allpool). Samuti võivad siia liigitatud silekrohviga aiad, mida on korduvalt oskamatult parandatud. Aiad pealt kumera mõrdisegu kihiga või dolomiidist katteplaadiga kaetud. Sageli ulatuvad aia peale põõsad.

Foto 3 Kauba tn 17 ja Kauba tn 19 vahel vana kiviaed.

Foto 4 Pikk tn 44a ees on kiviaed õhukese, kuid aja jooksul osaliselt koorunud krohviga kaetud.

2.3.Silevuugi ja katteplaadiga kiviaiad

Enamasti hilisemad rekonstrueeritud kiviaiad, mis on tehtud tahatud või murtud dolomiidist. Vuugimört on enam-vähem kivipinnaga tasa silutud. Mõnel aial on vuuk kergelt nõgus. Korralikult tehtud aiad kaetud dolomiitplaatidega.

Foto 5 Kauba tn 12 Kohtu tänava poolne külj. Uus tahatud kividest kiviaed on korrektselt dolomiitplaadiga kaetud. Aia otstes reljeefse pinnaga dolomiidist väravapostid.

2.4.Tühivuugiga kiviaiad

Enamasti hilisemad varasemate kuivlaona ehitatud kiviaedade eeskujul rekonstrueeritud kiviaiad, mis on tehtud looduslikest või murtud päekividest. Kivide suurus varieerub: osad aiad on laotud õhematest looduslikest plaatkividest ja teised suurematest murtud või tahatud dolomiitkividest. Üldjuhul ehitatud siduva mördi abil, mis korrektselt ehitatud aial vuukidest ei

paista (mõrtil kasutatud aia keskosas kivide sidumiseks). Kiviaia eeliseks on hooldusvabadus, kuna pole krohvi, mis võik kooruda, samuti saab vesi kiviaiast kergesti välja imbuda ilma seda talvel kahjustamata.

Foto 6 Suur-Sadama tn 7 uus dolomiitplaadiga kaetud kiviaed

Foto 7 Kohtu 16A uus kiviaed. Kate puudub, s.t. viimane kiht on mõrdiga pealt kokku laotud.

2.5.Lohaka laoga kiviaiad

Siia kuuluvad varasemalt krohvitud kiviaiad, mille krohviikiht on peaaegu terves ulatuses koorunud paljastades eksponeerimiseks mitte mõeldud kivilao. Seetõttu on sellised kiviaiad sageli juba algupäraselt väga erinevatest kividest laotud aiad (näiteks kõrvuti saetud ja looduslikud pinnad). Enamasti on nende aedade vuukides mört silumata ning vuugid juhusliku sügavusega. Sellise kiviaia eeskujuliku välimuse annab krohvimisega taastada.

Eriliigina võib veel esile tuua ühepoolse kiviaia, mille tagumine külg on ebaühtlane ja polegi mõeldud vaadeldavaks. Enamasti on tegemist nõukogude perioodil kogemusteta ehitustöölise poolt rekonstrueeritud aedadega. Siia võib liigitada ka nõukogude perioodi remondid ja mõned rekonstruktsioonid, kus eesmärgiks oli vaid kiviaia kuju taastamine ja esteetiline välimuse polnud primaarne eesmärk.

Foto 8 Kohtu tn 18 ees vana kiviaed, mille vuugid on juhusliku sügavusega ja võib aimata, et aed oli varem krohvitud.

2.6.Kuivalt laotud kiviaiad

Vanemad ilma mördita laotud kiviaiad asuvad enamasti vanalinna servas või tänavalt vähenähtaval hoovialal. Sellised aiad laotud veidi koonduvad ja on enamasti veidi kõvera

joonega. Sellistel aedadel esineb enim varisenud osasid. Osadel sellistest aedadest on viimane kiht laotud mördiga, et pealispind mõnevõrra sademete eest kaitseks ja nii kiiresti ei laguneks. Peamiseks kahjustuseks on ülemiste kivide nihkumine ja alla kukkumine tingituna loomade ja inimeste liikumisest kiviaedadel. Selliseid aedasid on kõige kergem jooksvalt parandada ning parandused ei eristu ülejäänud aiast selgelt. Väiksemad pinnase vajumised ei kahjusta mördita laotud kiviaeda oluliselt erinevalt mördiga laotud aedadest, millele ilmuvad kohe eristatavad praod.

Foto 9 Pikk tn 41 ja 43 vahelisel piiril paiknev kuivlaona laotud kiviaed küljelt ja otsast vaadates.

2.7.Saetud dolomiitplokkidest kiviaiad

Saetud pinnaga kiviaedade ehitamise eesmärk on selgelt eristuda vanematest konarliku pinnaga kiviaedadest ja esindada kaasaegset kiviaeda. Tegemist on enamasti lühemate või madalamate kiviaedadega. Kivide vahele jäetakse minimaalse laiusega puhasvuuk. Peamine selliste müüride probleem on määrdumine nagu alloleval vanemal aial. Seda annab vältida kalde all ehitatud katteplaatidega, mis ulatuvad 3-5cm üle müüri serva. Kiviaia pinda võib mõõduka survepesuga perioodiliselt puhastada.

Foto 10 Pikk tn 25 ees olev vanem saetud pinnaga dolomiitplokkidest kiviaed. Kattekivide liitekohtadest ja purunenud kattekivide ümbrusest hakkab müüritise pind kiiremini määduma.

Foto 11 Kauba tn 14 Kohtu tänava poolsel küljel saetud pinnaga paekivist kiviaed.

2.8.Saetud külgedega paekivist kiviaiad

Enamasti on saetud paekivist klombitud või murtud välispinnaga kiviaiad ehitatud uute elamutega ümber. Kuna enamasti on tegu betoonmüüridega, mille peale paigaldatakse pigem õhukene dekoratiivne kiht, siis on eriti vältida vee sattumist müüri sisse. Selliste müüride sagedasemateks kahjustusteks on ülemiste kivistide irdumine ja lõhenemine.

Foto 12 Kauba tn 17 otsas olev uuem kiviaed on tehtud saetud servadega ja murtud eksponeeritava küljega paekividest. Kiviread on enam-vähem ühtlase kõrgusega ja puhasvuugiga. Aial on dolomiidist katteplaat.

2.9. Kivist sokliga puit- või metallpiirdega aed

Kivist sokliga piirdeaed, mille kohal on puidust lippaed või metallpiire kuulub uuemate aiatüüpide hulka. Enamasti on piirde ülemiste osade vahel dolomiitpostid. Esineb palju variatsioone ülemise osa mõõtmetes ja paigutuses, s.h. väiksemate metallpiirdeosadega ja suuremas ulatuses paekivist aiad. Kiviosas kasutatud klombitud suuri dolomiitplokke, murtud paekivi ja klombitud silikaattellist. Viimane sobitub paekiviga rahuldavalt. Sellised kiviaiad kuuluvad eelkõige uuema arhitektuuriga hoonete juurde.

Foto 13 Aia tn 25 ees klombitud plokkidest sokli ja postidega metallaed.

Foto 14 Suur-Sadama tn 53 (vasakul) murtud paest sokli ja postidega metallaed ja Suur-Sadama tn 51 klombitud silikaadist sokli ja postidega puitlippaed.

3. KIVIAEDADE PEAMISED KAHJUSTUSED

Kahjustused on välja toodud vaatluse alusel loeteluna:

1. Praod krohvis ja kulunud värvikiht. Kahjustus mõjutab esialgu vaid visuaalset välimust, kuid pragude kaudu satub vihmavesi ka krohvi taha ning krohvikihit võib hakata kooruma suurendades sellega oluliselt remonttööde mahtu.
2. Koorunud või pragunenud pinnakihiiga dolomiidist katteplaadid. Kahjustus torkab muidu sileda katteplaadi pinnal silma ning iseloomustab kehva toormaterjali valikut kivide saagimisel.
3. Pragunenud, katkised või puuduvad katteplaadid. Vihmavesi valgub kiviaia sisse ning hakkab kahjustama aia müüritist eriti siis kui kivide vahed on tihedalt mörti täis. Pragude areng hakkab ülemistest kihtidest ning areneb aegamise allapoole, s.t. esimesena löövad mördist lahti katteplaadid, seejärel tasandusmört ja edasi ülemise rea kivid. Plaatide purunemine võib viidata ka liiga õhukestele katteplaatidele (enamasti paksus alla 3cm). Puuduvad katteplaadid võib olla ka poolikuks jäänud ehituse tulemus.
4. Pragunenud kiviaeda katva mördi kiht. Esineb juhul kui katteplaatide asemel on kiviaed lõpetatud õhema või paksema mördikihiiga. Mördiga aia katmine on kiirem ja odavam kuid kahjuks vajab lahendus sagedamini asendamist, paksem (s.t. ühtlaselt >4 cm) kumerate nurkadega mördikiht püsib seejuures kauem.
5. Kui kattekihiks on kasutatud väiksemaid paeplaate, mille vahed on mördiga täidetud, siis irduvad pealmised kihid kindlasti mõne talvega ja vesi jõuab järjest sügavamale. Selline korraliku kattekihi müüritise pragunemine on paratamatu.
6. Õhemate viimistluskividega kaetud betoonmüüridel hakkavad nõrgemad kivid aja jooksul müüri südamikust irduma ja alla kukkuma. Kahjustuse kiirus sõltub betooni ja viimistluskivide kvaliteedist ning kattekihi veepidavusest. Oluline on vältida sadevee sattumist betoonmüüri sisse, kus niiskus külmudes müüri kahjustama hakkab
7. Kiviaia vajumine külgsuunas. Tunnuseks on suuremad praod ja selge mõlema külje kalle ühes suunas. Tingitud valdavalt läheduses tehtud kaevetöödest (vundamendi ehitamine, kõnnitee rajamine vms) või suurte puude juurtest, mis kergitavad kiviaia ühte serva. Harvem on vajumine põhjustatud kehvast aluspinnasest või puudulikust vundamendist (vanad vundamendid on pinnasesse laotud suurematest kividest).

8. Müüritise pinna sammaldumine kui plaadid on paigaldatud horisontaalselt ja vesi ei valgu plaatidelt kiirelt maha. Sammaltumist soodustab ka kõrghaljastus kiviaia kohal. Kiviaed hakkab tumenema (määrsuma) katteplaatide vahekohtadest või katteplaatide puudumisel ühtlaselt ülevalt servast. Puhastada saab mõõduka survepesuga, mis ei kahjusta kivi pind (võib muuta kivid veel poorsemaks, mis kiirendab jätkuvat määrdumist).
9. Puude kasvamisest tingitud pinnase liikumine kiviaia all põhjustab kiviaedade kaldumist puudest eemale ja pragunemist. Probleemi saab vältida vundamendisildade ehitamisega, mis väldivad kiviaia toetumist puude juuri ümbritsevale pinnasele ja jätab puule ruumi kasvada ilma kiviaeda mõjutamata.

4. KIVIAEDADE KAARDISTUS JA SEISUKORD

Kiviaia tehnilist seisukorda hinnatakse kaardistamisel kolme palli skaalas, välja on toodud aia seisukorda iseloomustada võimalikud tunnused:

- Hea – silmatorkavad aia vastupidavust ohustavad kahjustused puuduvad
  - aia välisilme on eeskujulik
- Rahuldav – esineb katkiseid või üksikuid puudevaid katteplaate, esinevad üksikud praod vuukides või mõned üksikud lahtised kivid
  - aia seisukord on stabiilne, kuid kahjustused süvenevad aja jooksul
- Halb – aed on tugevalt loodist välja vajunud ja/või osaliselt varisenud, enamik katteplaate puuduvad, aias esinevad suured praod, krohvitud aiast on enamik krohvi irdunud
  - aed on varisemisohtlik või juba varisenud ning vajab kohest remonti, aia välimus on halb ega sobi linnakeskkonda

Kiviaia lõikude nimekiri on toodud lisas tabeli kujul:

- järjekorra number selgeks viitamiseks
- aadress asukoha määratlemiseks
- vanuse hinnang
- müüri materjali kirjeldus, s.h. kattekihi iseloomustus, krohvi olemasolu ja vuukimise stiil
- pikkus, kõrgus ja paksus mahuliseks võrdluseks ning statistikaks
- aia tüüp eeltoodud jaotuse alusel
- aia seisukord eeltoodud skaala alusel
- väravapostide ja väravate lühikirjeldus
- täpsustavad märkused aia seisukorra või omaduste kohta

Lisaks ajaloolisel kaardil toodud tänaväärsete kiviaedade kaardistamisele on püütud sama teha hoovides paiknevate aedadega. Samas ei suuda töö autor tagada, et mõni aed ei oleks jäänud tähele panemata. Statistilises ja ülevaate mõttes ei ole mõni puudev aialõik määrav, kuid need on kasulik hiljem tabelisse lisada ülevaate terviklikkuse mõttes. Andmed kantakse QGIS kaarditarkvarasse, et paigutust ning omadusi oleks võimalik täpsustada, ekspordida ning kuvada erinevatel aluskaartidel ja ulatuses.

Kuigi Kuressaares leidub paar puhast maakivist kiviaeda ja mitmes kiviaias on kasutatud üksikuid maakive paekivide vahel (olemas nii näide vanast kui uust), siis üldiselt peab Kuressaares rääkima siiski paekiviaedadest.

5. VÄÄRTUSED

Kuressaare vanalinna ajalooline tervik on hästi kokku võetud A. Kukkuri poolt: „Kiviaiad annavad Kingissepa [Kuressaare] vanalinnale temale omapärase, ainulaadse tänavavaate: munakividega sillutatud tänav kahelt poolt piiratud kiviaedadega, millest ulatuvad üle põõsaste ja puude oksad.“⁹. Kahjuks selliseid tervikkirjeldusele vastavaid tänavalõike on säilinud väga vähe, kuid selle poole tasuks tagasi püüelda. Kuna munakiviteid ajaloolises ulatuses enam taastada ei soovita, siis on lihtsam võimalus tänava miljööd mõjutada korrastatud ja stiilsete kiviaedade kaudu.

Kiviaedade väärtus seisneb nende kordades pikemas vastupidavuses ilmastikule võrreldes puitaedadega. Tuleb tõdeda, et kiviaedade ehitusmaksumus on kõrgem. Seetõttu eelistatakse võimalikult hooldusvabasid tüüpe (kuivladu, tühivuugiga või silevuugiga müüritis) vältides krohvitoide ja värvimist. Samas leidub mitmeid kiviaedasid, mille väärtus on kadunud korduvate oskamatute remontide tõttu. Aiad nagu alltoodud pildil tuleb vaieldamatult tervikuna ringi laduda korrektsete võtetega ja materjalikasutusega.

Foto 15 Pikk tn 56 kõrval olev kiviaed on korduvalt parandatud ja saanud kaootilise välimuse. Sellist kiviaeda ei ole võimalik vastupidavalt ja korraliku välimusega isegi krohvida ja tuleb korralikust paekivist uuesti laduda.

---

⁹ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna ..., lk 4.

6. HOOLDUSE JA RESTAUREERIMISE ETTEPANEKUD

Juba 1972. aasta ülevaates¹⁰ soovitati kiviaedasid korrastada, varisenud ja lammutatud (puitaiaga asendatud) lõigud uuesti laduda ning pealispind katta kiviplaatile. Kuigi seal pole täpsustatud, milliste kiviplaatile, siis praegust praktikat vaadates tuleks täpsustada, et katteplaadina tuleb kasutada saetud pinnaga dolomiitplaate, mille toormaterjal on valitud ilmastikule vastupidavamatest kivimikihtidest. Värvapostide tegemisel on rõhutatud meistri käekirja olulisust ehk värava posti pea tüüp-1 kuni tüüp-5 jooniseid¹¹ ei tule täpselt rakendada. Vanemat tüüpi vabakujulistest ja tahutud kiviaedade ladumine on kogemust eeldav käsitöö, seetõttu tasub detailsele projektile eelistada kogenud meistrit. Tasub küsida eelnevate tööde näiteid ja neid võrrelda soovitud tulemusega. Uuemat tüüpi õhukese viimistluskihiga betoonmüüri juures on oluline materjali kvaliteet ja töö tehnoloogia, selliste müüride detailne tööjoonis on oluline.

Üldiseid soovitusi materjalivalikuks ja ladumise põhimõtteid saab nii käsiraamatust „Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine“¹² kui ka Muinsuskaitseameti voldikust „Kiviaiad. Ajalugu ja korrastamine“¹³. Lisaks eeltoodud materjalides toodud soovitudele tugineb alljärgnev juhise erinevatele kiviaedasid käsitlevatele muinsuskaitse eritingimustele¹⁴, projektidele^{15,16} ning restaureerimisaruannetele¹⁷. Viidatud dokumendid on vaid näited ja läbi töötati suurem valik projektdokumente. Samuti on tuginetud kiviaedade kaardistamisel tehtud tähelepanekutele.

6.1. Vundamendid

---

¹⁰ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna... lk 4-5

¹¹ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna... lk lk 32-36

¹² D. Lukas, M. Rennu, Kiviaia rajamine...

¹³ D. Lukas, Kiviaiad. Ajalugu ja korrastamine. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2012.

<https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kiviaiad-0> (vaadatud 20. IV 2020)

¹⁴ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.13180: Kuressaare Tallinna tn. 13 kiviaia restaureerimise eritingimused (lõigul kirikust Torn 2 piirini). A-11261, 2007.

¹⁵ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1576: Kingissepa, Tallinna tän.13 asuva hoone hoovivärvate ja välisukse käepideme tööjoonised. P-1735, 1973.

¹⁶ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.2151: Kuressaare linn, Kauba tn. 12, krunt nr. 2489 rajatava kiviaia põhiprojekt. Kõide I. Arhitektuur-ehituslik osa. P-12749, 2003.

¹⁷ Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.7522: Kuressaare Lossi tn. 8. EAÕK Kuressaare Püha Nikoali koguduse Lossi tänavaga piirneva kiviaia restaureerimistööd. Restaureerimisaruanne. A-6567, 2005.

Vanalinnale iseloomulikud kõrged ja kitsad kiviaiad vajavad jäika alust. Ainult mõrdita laotava kiviaia võib laduda ilma vundamendita otse pinnasele, eemaldades eelnevalt sõmera mullakihi ja kännud. Kiviaia terviklikul rekonstrueerimisel on soovitatav alla rajada (kivik-) betoonist vundament külmumissügavusele või kandvale pinnasele. Puude suurte juurte kohale rajada betoonist üleviigud, mis ei toetu juurtele ja võimaldavad juurtel ilma kiviaeda kahjustamata jämedamaks kasvada. Sarnased üleviigud (sillused) rajada kommunikatsioonitrasside ristumiskoha kohale, et oleks võimalik kommunikatsioone ilma aeda lõhkumata asendada.

6.2.Müüritis

Soovi korral võib kiviaia kõrgemaks laduda tuginedes varasematele fotodele või jälgedele teistel ehitistel, mis võimaldavad varasemat kiviaia kõrgust tuvastada.

Materjali valikul tuleb eelistada varasema aia korralike kivide taaskasutamist ning puudujääv materjal tuleb valida olemasoleva eeskujul. Ümberladumisel tuleb pudedaks murenenud kivid asendada tervete samasuguse välimuse ja töötusega kividega. Kiviaia lahtivõtmisel eemaldada ka teiste kividega sobimatud kivid: silikaattellised, betoonivaluga teostatud osad ning saetud pinnaga varasemad asenduskivid (loodusliku pinnaga või murtud kividest krohvimata aias). Kiviaia taastamisel tuleb jälgida olemasoleva aia ladumismustrit, s.h. vuukide laius ja väiksemate kivide kasutamine laiemates vuukides.

Kivide ladumisel tuleb jälgida, et vertikaalvuugid ei kattuks ja toetada ülemise rea kivid mitmele aluskivile. Ülemise rea kivid ei tohi alumisi väljapoole suruda. Iga kivi peab toetuma vähemalt kolmest punktist alumistele kividele. Kivid ei tohiks kandma jääda mõrdile, mört on vaid vahede täitmiseks ja kivide hilisemaks fikseerimiseks. Ladumisel kasutatakse lubitsementmörti. Vuugi viimistlemisel lähtuda olemasolevast osast või lähiümbruse eeskujudest. Saetud plokkidest krohvimata aialõigud laotakse puhasvuugiga. Murtud kividega aia vuugid silutakse tasavuugi kasutamise korral kindaga kividega samasse tasapinda. Tühivuugi tehnikas ladudes ei tohiks mört väljapoolt paista ja vuugid peaksid näima välisel vaatlusel tühjad.

6.3.Katmine

Katteplaatide eemaldamisel tuleb olla ettevaatlik, et vanu plaate saaks taaskasutada. Vajadusel laotakse kiviaia pealiskiht väiksemate paekividega tasasemaks. Kahepoolse kaldega katteplaadid paigaldada horisontaalsele alusele, ühtlase paksusega plaadid paigaldatakse

üldjuhul kaldega hoovi poole (umbes 10 kraadi või tänavapoolne serv umbes 2cm hoovipoolsest kõrgemal). Komplekteerida katteplaadid nii, et vanad plaadid oleksid kõrvuti ja ülejäänud ulatusse paigaldada vanade eeskujul tehtud uued plaadid. Kui olemasolevad hilisemad katteplaadid erinevad oluliselt varasematest olemasolevatest, siis töödelda uuemaid, näiteks ümardada servasid. Üldjuhul mitte paigaldada uusi ja vanu plaate vaheldumisi. Plaadid paigaldatakse tagasi lubitsemendimördiga. Uute katteplaatide soovituslik paksus on 5–8cm. Katteplaat võiks üle müüri serva ulatuda 2-3cm ulatuses. Plaatide paigaldamisel täita püstvuuk niiskuskindla plaatimisseguga surudes vuugi kokku paksuseni 0,5–1mm.

6.4.Väravad

Väravapostide murenenud või purunenud kivid lasta teha koopiana saetud või tahatud pinnaga dolomiitplokkidest lähtudes olemasolevate tervete kivide välimusest. Plokkidest posti ladumisel kasutada puhasvuuki. Väravate hingetapid ja riivi soon paigaldada väravaposti ladumise ajal. Sepisvärava projekteerimisel võtta eeskujuga olemasolevast või selle puudumisel Kuressaare seppade varasematest rõdude ja väravate motiividest. Varasemate ebasobivast materjalist (silikaattellis) asendamisel traditsiooniliste dolomiidist postidega võib juhinduda lähikonnas levinud postidest ja paluda projekteerida sobivad postid koos dekoratiivsete peade ja väravatega.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö raames töötati läbi ja digitaliseeriti koos kirjeldusega QGIS tarkvarasse 1972 kiviaedade kaardistus (umbes 200 lõiku). 2020 aprilli seisuga fotografeeriti ja kirjeldati kogu vanalinna kiviaiad (osaliselt ka muinsuskaitsealast väljas, kokku umbes 300 lõiku ja üle 700 foto). Täenäoliselt võis kaardistamata jääda kümnekond krundisest aeda. Kaardistuse alusel on välja pakutud levinumad kiviaedade tüübid Kuressaares. Kaardistuse detailsem statistiline ja võrdlev analüüs ei mahtunud antud töö raamesse ja jätkub.

Kiviaedade projekteerimisel ja remondi plaanimisel saab tugineda käesolevale tööle. Kuna kiviaedade viimistluskiht on aja jooksul muutunud, siis enne projekteerimist konsulteerida siiski Muinsuskaitseametiga või küsida piirdeaedadele esitatavad nõuded koos hoone ehituseks vajalike muinsuskaitse eritingimustega.

Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid

Ajalooline Kuressaare. Muinsuskaitse.

<http://gis.saaremaavald.ee/portal/apps/webappviewer/index.html?id=8b82c82999104add9a5aedccf2a8f141> (vaadatud 29. IV 2020)

D. Haapsal. Piirdeaedade tüpoloogia Eesti ajaloolises linnaruumis 1770.-1930. aastatel. Ettepanekud restaureerimiseks ja taastamiseks. Magistritöö. Tallinn, 2016.

<https://eka.entu.ee/public-thesis/entity-428517/haapsal-diana-piirdeaedade-typoloogia-eesti-ajaloolises-linnaruumis-17701930-aastatel-ettepanekud-restaureerimiseks-ja-taastamiseks> (vaadatud 20. IV 2020)

Kuressaare muinsuskaitseala kaitsekorra koostamine.

<https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kuressaare-kaitsekorralduskava-koostamine> (vaadatud 29. IV 2020)

D. Lukas, Kiviaiad. Ajalugu ja korrastamine. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2012.

<https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/kiviaiad-0> (vaadatud 20. IV 2020)

D. Lukas, M. Rennu, Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine. Tallinn: Põllumajandusministeerium, 2010.

T. Org, Kuressaare linna piirdeaiaid. Kuressaare linna ja Kaarma valla kontaktvõõndi ühisplaneeringu lisamaterjal. Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, 2010.

L. Välja, Jalutaja teejuht. Kuressaare. Arhitektuurikirjastus Solness, 2014.

Arhiivimaterjalid

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1197, Kingissepa linna vanalinna osas kiviaedade ja laternate restaureerimise ettepanekud. Koostaja: A.Kukkur, Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, lk 29 (leht 1).

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.13180: Kuressaare Tallinna tn. 13 kiviaia restaureerimise eritingimused (lõigul kirikust Torn 2 piirini). A-11261, 2007.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.1576: Kingissepas, Tallinna tän.13 asuva hoone hoovivärvade ja välisukse käepideme tööjoonised. P-1735, 1973.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.2151: Kuressaare linn, Kauba tn. 12, krunt nr. 2489 rajatava kiviaia põhiprojekt. Köide I. Arhitektuur-ehituslik osa. P-12749, 2003.

Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.5025.2.7522: Kuressaare Lossi tn. 8. EAÕK Kuressaare Püha Nikoali koguduse Lossi tänavaga piirneva kiviaia restaureerimistööd. Restaureerimisaruanne. A-6567, 2005.

Viited piltidele on toodud lisas nr 1 piltide kõrval.

Lisad

LISA 1. Ajaloolised fotod

LISA 2. 1972. aasta kiviaedade kaart

LISA 3. 2020 kaardistatud kiviaedade kaart ja nimekiri (koostamisel)